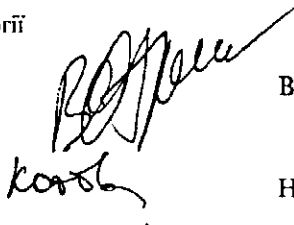
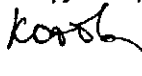

стные, трусливо-своекорыстные игры; жаль, что такой вот Отдел является диспетчером в избрании пути Институтом и НАНУ...

В. В. Отрощенко: Самовизнання Ю. О. Шилова, що «Прародина ариєв» народжена провидцем, підтверджує коректність зроблених у ході обговорення зауважень: зміст книги виходить за межі науки як такої. Навіть у позитивній рецензії зазначається, що основоположну гіпотезу твору щодо нижньодніпровської прабатьківщини аріїв не можна оцінювати як наукову теорію, що некоректно взагалі шукати вузькоокреслену «прабатьківщину аріїв». Додам від себе, що абсурдно зациклювати велетенську проблему походження арійських племен на кількох курганах, досліджених особисто Ю. О. Шилімовим, а Перший старосільський курган вважати пупом земної цивілізації. Нема на це у нас підстав. Підсумовуючи виступи абсолютної більшості учасників обговорення, ставлю на голосування таку ухвалу: науково-популярна книга Ю. О. Шилова «Прародина ариєв» не є науковою працею і тому не може розглядатися як підстава для здобуття вченого ступеня доктора історичних наук. У голосуванні беруть участь лише співробітники відділу первісної археології.

Ухвалу підтримали всі присутні співробітники, крім Л. А. Яковлєвої, що утрималась від голосування.

В. о. зав. відділу первісної археології
Інституту археології НАН України,
кандидат історичних наук

В. В. Отрощенко

Вчений секретар відділу,
кандидат історичних наук

Н. С. Котова

Одержано 29.03.96.

ПРО «ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗДОБУТКИ» І ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД

Ю. В. Болтрик

Стаття присвячена критичному аналізу скіфського поховального комплексу з кургану Циганча на Нижньому Дунаї, який автор розкопок вважає культовим і широко пропагує його унікальність. Ситуація розглядається, як типова для діяльності Ю. О. Шилова

*І з болю мовчки корчаться кургани —
Для них ніщо уже не новина.*

Борис Мозолєвський

Практично кожне зіткнення Ю. О. Шилова з курганами, які він розкопує, закінчується «відповідальними здобутками» та «відходами від вкоренилих традицій»¹. Київські археологи вже мають певний інформаційний імунітет до подібних «здобутків» відомого читача думок та міфів творців курганів. Але

© Ю. В. БОЛТРИК, 1996

певний прошарок любителів старожитностей на жаль сприймає ці «відходи від традицій» як наслідки дійсно наукового пошуку.

Не минула «міфотворчого дотику» і скіфська могила з кургану Циганча. Річ у тім, що восени 1987 р., під час розкопок кургану доби бронзи поблизу с. Плавні Ренійського р-ну на Одешині, експедицією ІА НАН України, яку очолював Ю. О. Шилов, було відкрито чудову скіфську статую з граніту. Цю статую скинули у відкриту після пограбування могили IV ст. до н. е. Але уява керівника експедиції ще під час розкопок відірвала його від реальних археологічних фактів та перетворила цю звичайну могилу в унікальну землянку — святилище, в якій встановили, а згодом і поховали статую.

На цей епізод свідомої чи несвідомої фальсифікації можна було б і не звернути уваги — за допомогою лопати, олівця та друкованого слова Ю. О. Шилов створив чимало археологічної дезінформації. Але, на жаль, вигадка про святилище біля Новоселицької переправи, яку її автор наполегливо поширює в різних виданнях від тез доповідей до популярних книжок, вже потрапила на сторінки наукової монографії. Масться на узвіз праця дослідниці скіфських пам'яток Нижнього Дунаю С. І. Андрух².

З іншого боку, район Новоселицької переправи — досить важливе та цікаве в археологічному відношенні місце, що становить значний інтерес як для фахівців України, так і Румунії та Молдови. На українському узбережжі Дунаю це вузька смуга суходолу між озерами Кагул та Ялпуг, де в останні роки розкопано досить багато скіфських поховальних комплексів³, в тому числі і могилу Циганча. Зважаючи на зручність переправи через Дунай у цьому місці, бо нижче починається розгалужена дельта, з румунського боку сюди підходить смуга різночасових археологічних пам'яток, розташованих по трасі стародавньої дороги, відомої як давньоримська, але вона безумовно існувала і в попередні часи. Серед них двадцятиметровий курган Мовіле — Маре поблизу с. Ісакча та цікава пам'ятка доби раннього заліза Челік-Дере. Підкреслює антропогенне навантаження на цей регіон для скіфського часу і відомий скарб кізиків, відкритий поблизу с. Орловка. Тобто це було місце зручної та важливої переправи на шляху сполучення центрів античної цивілізації Добруджи (Істрії та Оргам) з осередками скіфської ойкумени Правобережної України.

Слід зазначити, що важливість регіону Новоселицької переправи побачив і Ю. О. Шилов. Тому він і «настворював» тут аж шість різночасових святилищ від культури Гумельниця до римського часу⁴. Проте ми зупинимось лише на скіфському комплексі, як найбільш тематично близькому нам і досить типовому для «технології» творення «відповідальних здобутків». До того ж публікація цього комплексу на сторінках «Российской Археологии»⁵ дає можливість бажаним на власні очі ознайомитись з матеріалами, на яких створено міф про святилище. До публікації цих матеріалів доклав зусиль провідний фахівець з поховального обряду скіфів В. С. Ольховський, проте, незважаючи на його намагання виправити нісенітницю та перекручення, яких набула інформація ще на рівні польового дослідження, частина з них залишилась. І це цілком зрозуміло, якщо зважити на те, що автор розкопок видав йому несповний обсяг інформації про пам'ятку. Повіривши в неупередженість та об'єктивність свого співавтора як польового дослідника В. С. Ольховський опинився у каверзній ситуації, певною мірою аналогічній тій, в яку потрапив проф. Берингер з Вюрцбурга. Він опублікував в 1726 р. велику книгу, присвячену різним скам'янілостям, вона була змістовною та полемічною. Але згодом з'ясувалось, що скам'янілості були сфабриковані учнями професора, які в такий спосіб пожартували над своїм вчителем⁶.

Проте повернемося до Ю. О. Шилова. Незважаючи на досить типові для нього заклики, звернені до своїх читачів, — «не вдаватись в перипетії пошуку» та «не занурюватись в деталі»⁷, — все ж таки зануримось та вдамося до розгляду фактологічної частини першоджерела. Але спочатку кілька слів про інтерпретування скіфського комплексу Циганча автором розкопок. На його думку культовий комплекс (?) було влаштовано в землянці з відкритим дромосом, підведеним з півдня. У цій землянці біля входу було встановлено гранітну статую, яку згодом поховали (?). Поруч з головою статуї розвели ба-

гаття, а перед її ногами на дерев'яному жертвному столі було принесено в офіру собаку.

Під час ознайомлення з польовою документацією⁸ у нас виникло протилежне розуміння цього комплексу.

1. Дивує, як автору розкопок вдалося в насипі кургану та на рівні давньої денної поверхні простежити «грунтово-дерев'яну камеру с ясно вираженим дромосом»? Коли навіть в публікації комплексу Циганча вказано, що край дромосу фіксується нечітко⁹, і це не дивно, з огляду на значну складність стратиграфічних спостережень в насипах придунайських курганів, про що ми судимо з власного досвіду. Не кажучи вже про можливість простежити контури дромосу в плані. Якщо навіть повірити, що Ю. О. Шилову вдалося «прочитати» в бровці лінію, яка похило веде до центру кургану чи до могили, яку туди впустили, то це не обов'язково має бути дромос. Це міг бути і контур внутрішнього схилу первинного обвалування, чи долівка грабіжницького ходу. З огляду ж на практичний збіг розмірів (ширина) та напрямків підземної частини грабіжницького ходу та так званого дромосу, останнє припущення видається цілком вірогідним. Сумніви щодо контурів могильної ями та дромосу посилює невідповідність креслення фотографії комплексу. Крім того, на фото видно, що розчищення могильної ями відбувалось при досить вологому ґрунті, що звичайно не сприяло впевненому визначенню дійсних стінок споруди.

2. До речі, конструкції з відкритими дромосами не зустрічаються в регіоні Нижнього Дунаю і взагалі не з типовими для Степової Скіфії середини IV ст. до н. е. А саме цим часом могила датус вкопана в її долівку фасоська амфора. В інтерпретаційній частині публікації В. С. Ольховський намагається примирити вигаданий Ю. О. Шиловим дромос з колом аналогій, які датуються значно ранішим часом ніж комплекс Циганча. Винятком є курган № 6 біля Старинської птахофабрики, розташований за 600 км, але складається враження, що й сам В. С. Ольховський, який наводить цю аналогію, розуміє, що її замало, тому він підтягає подібні конструкції з ще віддаленіших регіонів¹⁰. До того ж слід зауважити, що всі наведені як аналогії споруди було врізано в материк, тоді як комплекс Циганча знаходився в насипному та родючому ґрунті.

3. При ознайомленні з загальним планом кургану Циганча впадає в око, ще одна обставина, пов'язана з псевдодромосом. На загальному плані, як до речі і в публікації, дано, що кільцевий рівчак, який оточував насип та за амфорним матеріалом був одночасовий з могилою, мав лише один прохід — розрив на заході, тоді як псевдодромос орієнтовано в напрямку південь - захід - південь. А за умов єдиного комплексу, який утворювали могила та рівчак, напрями проходу та дромосу мали б бути узгодженими, оскільки їх з'єднавала поховальна доріжка. Створений же Ю. О. Шиловим дромос має протилежний напрям і дивним чином збігається з орієнтацією бровки, в якій його зафіксував автор розкопок.

4. Викликає подив ситуація на одному з стратиграфічних розрізів насипу кургану Циганча¹¹. До нього потрапили дерев'яні стовпчики, які за кресленням та описом збереглися на повну висоту бровки. Йдеться про три стовпчики під північно-східною стінкою могили, вони згадуються в публікації як відбитки деревини на стінах могильної камери. А на розрізі графічно зафіксовані лише стовпчики, але відсутні контури могили, на тлі яких мали б бути залишки дерева. На кресленні між стовпчиками показано неушкоджені конструктивні шари кургану доби бронзи. Креслення розрізів бровок з найбільш виваженими та об'єктивними документами, оскільки практично всі фахівці з курганної археології саме ці креслення власноручно роблять в полі з «натурою», дозволяючи собі іноді деякі плани робити в стаціонарних умовах за попередніми нотатками. У зв'язку з цим виникають питання: як пов'язані стовпчики з могилою?, чи одночасові вони з нею?, де дійсні межі могили?. Окрім того, на загальному плані кургану впадає в око дивовижний збіг північно-східного краю могили з лінією бровки (розріз А). Складається враження, що стовпчики в бровці і були кривиною ознакою для визначення меж комплексу. Тому в плані могила має таку свосвідну форму.

5. Дивує відсутність стовпчиків під південно-західною стінкою могили, в яку входить так званий дромос. У подібних конструкціях цей елемент завжди врізався в камеру між двох стовпчиків, що до речі наочно ілюструє наведена у публікації таблиця¹². На це можна зауважити, що дерево під цим красм могили не збереглося. Але ж автор розкопок зазначає, що стовпчики було заглиблено в долівку, то мали б бути простежені хоча б ямки від них. І в цьому випадку, з огляду на традиційно симетричне розміщення стовпчиків в споруді, виникають сумніви щодо реальних меж могили — чи були до кінця простежені вони? чи належать залишки дерев'яної конструкції до скіфського часу?

6. А якщо дерево пов'язано з могилою, тоді не зрозуміло навіщо творці комплексу поставили під самою стінкою ніші стовп, бо з точки зору конструктивної доцільності це позбавлено будь-якого сенсу (ніша — це поглиблення в стіні могили зі склепінням, яке забирає навантаження на себе). Невизначеність ситуації з нішею посилюють сумніви відносно її контурів. Справа в тім, що під південною стінкою ніші зафіксовано невеличку круглу ямку (діаметром та глибиною 0,2 м) з залишками попелу. Автор розкопок вважає її звичайно культовою, хоча для всіх більш-менш обізнаних з корпусом скіфських поховань, присутність подібної ямки, ще й з попелом, є переконливою ознакою колишньої наявності в могилі бронзового казана. Під ніжку останнього й робили ямку, яка і після пограбування могили залишалась дослідникам вказівкою на наявність казана в могилі. На плані ямку зображено так близько до вкопаної амфори та стінки ніші, що остання «заважає» навіть подумки встановити казан на місце, з огляду на його великий тулуб, хіба що посудина була дуже маленькою. Та обставина, що амфору було вкопано, теж посилює сумніви відносно ніші, оскільки в нішах амфори просто притуляли до їх стінок.

7. Слід віддати належне В. С. Ольховському — в публікації він намагався відродити здоровий глузд — довести, що культовий комплекс, вигаданий Ю. О. Шиловим, є поховальним і це йому до певної міри вдалося. Але відсутність кісток в могилі та наявність скелету собаки залишають можливість для «відповідальних здобутків» Ю. О. Шилова. Тому ми знов змушені звернутись до польової документації. Так в тексті звіту на сторінці 31 читаємо, що з поховання 11 (культури багатопружкової кераміки) кістки ніг були «выброшены и обнаружены при раскопках над северным углом землянки-святилища». Тобто кістки в могилі були, але, оскільки вони не вкладались у вже існуючу ідею про святилище, їх і не згадують чи не помічають при описі скіфського комплексу. І вже мимохідь обмовляються, описуючи стратиграфію. Окрім вже згаданих вище залишків поховального інвентаря на наявність поховання вказують і залишки біло-сірої та бурої органіки, згадані теж в щоденнику (частина 2, стор. 7). Органіка збереглась біля вкопаної амфори і є однією з типових ознак поховань скіфського часу.

8. Шпальти академічного видання вимагають виваженості та коректності. Однак важко втриматись від належної реакції, коли читаєш про бідолашного собаку зі зв'язаними кінцівками та перерізаним горлом, ще й залишеного на жертвовному столі. До того ж, як відомо, насправді все це відбувалось за півметра вище рівня долівки¹³, тобто в інший час і в іншому контексті. А про який стіл може бути мова, якщо в кочовому побуті функції столів належали дерев'яним блюдам з невисоким піддоном? З іншого боку, щоб спростувати всі ці фантазії треба просто знов уважно подивитись польову документацію. В тому ж самому розрізі, в якому фіксувались дерев'яні стовпчики, та сусідньому з ним¹⁴, зображено нору діаметром до 1 м, що нижнім краєм перерізає смугу похованого чорнозему. Знаходився цей розріз нори як раз навпроти скелету собаки, в 1 м від неї, тож цілком логічно пов'язувати їх між собою. Тобто якийсь собака¹⁵ (можливо здичавілий) тихо сконав в своїй чи чийсь норі. А якщо він знаходився у норі, яка зруйнувала крихке дерево стовпчика (тому він став коротким настільки, що Ю. О. Шілов побачив в ньому ніжку жертвовного стола), то зрозуміло, що цей собака не має ніякого відношення до скіфської могили, бо був значно молодший за неї.

Після наведених аргументів та міркувань питання про наявність святилища в кургані Циганча слід вважати вирішеним на користь скіфського поховального комплексу, який дійшов до нас зі значними зруйнуваннями в наслідок давніх пограбувань. Нам можуть закинути, що ми завели читача в гушавину дрібних проблем однієї пам'ятки. Але по-перше, ми ставили собі за мету позбавити цю пам'ятку фантастичних перекручень та повернути її в поле елементарної професійної логіки чи просто здорового глузду. А по-друге, намагались продемонструвати, що «цеглини», з яких Ю. О. Шилов творить свої «відповідальні» будови дуже крихкі і не витримують перевірки здоровим глуздом.

Примітки

¹ Шилов Ю. О. Новый этап археологического освоения курганов энеолиту-бронзы Южно-Восточной Европы // Археология.— 1992.— № 2.— С. 114,115.

² Андрух С. И. Нижнедунайская Скифия в VI — начале I в. до н.э. — Запорожье, 1995.— С. 27.

³ Андрух С. И., Чернов С. И. Новые скифские памятники Дунай-Днестровского междуречья // СА — 1990.— № 2.— С. 149 - 163; Суничук Е. Ф., Фокеев М. М. Скифский могильник Плавни I в Низовьях Дуная // Ранний железный век Северо — Западного Причерноморья.— К., 1984.— С. 103 — 120.

⁴ Шилов Ю. А. Святилища III — I тыс. до н.э. у Новоселицкой переправы через Нижний Дунай // История и археология Нижнего Подунавья. — Рени, 1989 . — С. 29 — 31

⁵ Ольховский В. С., Шилов Ю. А. Скифский погребально- культовый комплекс кургана Циганка // РА. — 1995.— № 4.— С. 103 — 113.

⁶ Керам К. Боги, гробницы, ученые. — М., 1960.— С. 37.

⁷ Див. наприклад Шилов Ю. О. Новый этап археологического освоения курганов энеолиту-бронзы Южно-Восточной Европы // Археология.— 1992.— № 4.— С. 116, 117.

⁸ Шилов Ю. А. Отчет о работе экспедиции «Газопровод» в 1987 году // НА ІА НАН України.— 1987 25.

⁹ Ольховский В. С., Шилов Ю. А. Вказ. праця.— С. 104.

¹⁰ Там же.— С. 109.

¹¹ Шилов Ю. А. Отчет ... , креслення 18, розріз А.

¹² Ольховский В. С., Шилов Ю. А. Вказ. праця.— С. 110.— Рис. 4.

¹³ Там же.— С. 105.

¹⁴ Шилов Ю. А. Отчет... , креслення 18, розрізи А та Б .

¹⁵ Визначення палеозоолога О. П. Секерської (Одеський археологічний музей).

Одержано 30.04.96.